

Svetozar Borojević, *Kroz Bosnu. Ilustrirani vodič C.-k. bosanske željeznice i Bosanskohercegovačke državne željeznice Doboj – Simin Han*. Zagreb / Sarajevo: Srednja Europa-UMHIS, 2018, 108, 22 ilustracije

U 19. se stoljeću, vremenu velikog tehnološkog napretka i industrijalizacije, postupno mijenjaju životne navike i stvaraju posve nove. Putopisi najrazličitijih namjena dakako postoje od ranije – i to u brojnim oblicima, s različitim intencijama, naglascima, stilskim pristupima. Međutim, baš u 19. stoljeću ustaljuju se kanoni različitih putničkih izvještaja koji

sada sve češće uključuju praktične savjete za posjetitelje određene zemlje. Željeznica je kulturu putovanja u 19. stoljeću stubokom promijenila.¹ Kao prepoznatljiv simbol modernizacije ona je udaljenije i “egzotične” destinacije prije svega učinila znatno dostupnijima. Pu-

¹ Vidi npr.: Wolfgang Schivelbusch, *Povijest putovanja željeznicom: o industrijalizaciji prostora i vremena u 19. stoljeću*, (Zagreb: Naklada Ljevak, 2010).

tovanja izvan mjesta življenja nisu više bila gotovo isključivo ograničena na elite i njihove uzuse u putovanjima. Tako se sve češće javljaju detaljni putnički vodiči i druga popratna sredstva za putujuće. Ali sve je više i putopisnih izvještaja o raznim zemljama koji postaju, čini se, omiljeno štivo širim krugovima čitatelja: pojavljuju se u feljtonima “profesionalnih putnika” (*Wanderer*), žurnalista i intelektualaca koji putuju po svojoj zemlji, regiji ili šire i o tome u kolumnama novine obavještavaju čitatelje, zatim u knjižicama ili knjigama raznih putnika, kao izvještaji za novine ili izrađeni u neke druge svrhe pa potom objavljeni. Struktura tih putopisa je pritom vrlo raznolika, a za povjesničara pruža sjajan izvor, bilo da se radi o proučavanju mentaliteta i intelektualne historije onoga koji piše putopis, ili pak o proučavanju ruralnih i urbanih struktura, društvene historije itd.

Izdavačka kuća Srednja Europa iz Zagreba i Udruženje za modernu historiju u Sarajevu u zajedničkom su pothvatu objavili knjigu – izvor *Kroz Bosnu* Svetozara Borojevića. Prije svega tehnička

strana: knjiga je hrvatski prijevod njemačkog originala *Durch Bosien. Illustrierter (sic) Führer auf der k. k. Bosna-Bahn und der bosnisch-hercegovinischen Staatsbahn Dobojs-Simintan* koji je 1887. godine objavljen u Beču. Knjigu je s njemačkog preveo Darko Stipanović, uredili su je Damir Agičić (urednik Male biblioteke Srednje Europe) i Dora Kosorčić, a nastala je, kako se u impresumu navodi, na poticaj Drage Roksanđića, koji je napisao i predgovor. Osim toga, knjiga je opremljena komentarima i uredničkim napomenama Dore Kosorčić, popisom korištenih izvora i ilustracija te jednom kartom željeznica i nekoliko slika na samom kraju knjige koje su tiskane crno-bijele. Prijevod je napravljen stručno i na visokoj razini, a komentari uvelike obogaćuju i čitatelju nadopunjuju znanje, iako se vrlo rijetko potkradaju i greške stručno-terminološke naravi (*Salzkammer* nije Ured soli nego Solna komora Svetog Rimskog Carstva), koje međutim nimalo ne dovode njihovu kvalitetu u pitanje. Predgovor pak Drage Roksanđića uvodi čitatelje u osobu i kontroverze oko Svetozara Borojevića te

njegove povezanosti s Bosnom i Hercegovinom.

I prije 19. stoljeća različiti su habsburški obrazovani dužnosnici kao putnici iz bližih ili daljih krajeva davali izvještaje koji su često bili izrađivani isključivo za dvorske potrebe, ali su kasnije u različitim oblicima tiskani. Borojevićev je putopis prvenstveno vrlo osobno intonirani vodič kroz Bosnu željeznicom, ali u sebi ustvari sadrži elemente ovih ranijih izvještaja. Manje ili više vidljivo, njegova je intencija prikazati uspješnost austrijske (ili bolje austrougarske) “civilizacijske misije” u zemlji koja je, nakon teških borbi, od 1878. trajno pod okupacijom Austro-Ugarske. Utoliko je interesantno vodič gledati kao tekstualni izvor u kontekstu debate koju su neki književnici, germanisti, povjesničari i drugi stručnjaci već neko vrijeme poticali, a koja se svodi na pitanje mogu li se izraziti hegemonije prema obližnjem bosanskom teritoriju (ili čak Galiciji) protumačiti, u nedostatku pravih prekomorskih kolonija Austro-Ugarske, kao nadomjestak. Dakle može li se o Bosni i Hercegovini govoriti kao o “pseudokoloniji”

Habsburške Monarhije koja na tom području primjenjuje svoju (pseudokolonijalnu) upravu i kulturnu politiku?² Borojević u tom smislu daje tek neke naznake, znakoviti su dakako i njegovi osobni pogledi na zemlju u njegovo vrijeme, ali i na bosansku prošlost. No za razliku od pruskog publicista Franza Maurera ili brojnih drugih putopisnih izvještaja iz Bosne i Hercegovine, Borojević vrlo rijetko ulazi u žurnalističke slikovite prikaze egzotičnog i nepoznatog kraja. Dapače, njegov je pristup posve drugačiji, on

² O tome vidi npr.: Clemens Ruthner, “K. (u.) k. postcolonial? Für eine neue Lesart der österreichischen (und benachbarter) Literatur(en)”, u: Wolfgang Müller-Funk et al. (ur.), *Kakaniens Revisited. Das Eigene und des Fremde (in) der österreichisch-ungarischen Monarchie*, (Tübingen-Basel: A. Francke, 2002), 93-103; Clemens Ruthner, “K. u. k. Kolonialismus als Befund, Befindlichkeit und Metapher. Versuch einer weiteren Klärung”, u: Johannes Feichtinger et al. (ur.), *Habsburg post-colonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis* (Wien-Innsbruck-Linz: Studienverlag, 2003), 111-128; Peter Stachel, “Der koloniale Blick auf Bosnien-Herzegowina in der ethnographischen Populärliteratur der Habsburgermonarchie”, u: *Habsburg post-colonial*, 259-275; Clemens Ruthner, Tamara Scheer, *Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878-1918: Annäherungen an eine Kolonie*, (Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2018).

ocrtava (kao što Maurerov pristup prikazuje tipični model žurnalističkog pripovijedanja kroz kombinaciju činjenica iz prošlosti i sadašnjosti) način geopolitičkog razmišljanja jednog austrougarskog časnika i pruža model koji odgovara na pitanje kako se geostrateški promišljalo, od kojih se elemenata činilo to promišljanje i kojim se metodama dolazilo do zaključaka. Teza povjesničara Larryja Wolffa o “smišljanju Istočne Europe” od prosvjetiteljskih predodžba nadalje kod Borojevića se također dobro propituje i nadopunjava.³ Povijest je za njegov vodič pritom jedna od osnovica na kojoj gradi sliku o zemlji, koristeći se djelima povjesničara Konstantina Josefa Jirečeka i Vjekoslava Klaića o povijesti Bosne, koja su tada bila i popularna i stručno prihvaćena.

U mnogočemu se Borojevićev vodič stoga može gledati kao prilog kulturnoj politici i politici kulture (kultura) tijekom austrougarske uprave. Dakle, u skladu s istim onim projektom koji je trebao

³ Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, (Stanford: Stanford University Press, 1994).

poticati birokratizaciju zemlje (nakon 1878. bilježi se veliki porast u birokratskom aparatu koji do tada nije skoro ni bio prisutan kao značajan brojčani faktor), tehnološki i kulturni napredak kroz poticanje industrije i privrede, financiranje muzeja ili kulturnih institucija pa sve do “državnih projekata” kao što su *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* (1889.) ili revija *Nada* (1894.). To Borojević i ne krije: na nekoliko mjesta govori otvoreno o kulturnoj misiji Austro-Ugarske. Jedan će drugi putopisac, njemački novinar Heinrich Renner, do savršenstva dovesti upravo aspekt populariziranja zemlje i (austrougarske) uprave kroz detaljni putopis *Durch Bosnien und Hercegovina kreuz und quer* (Berlin, 1896.), koji će nakon prvotiska u Berlinu doživjeti brojne nove naklade i prijevode.

Međutim, brojni elementi koji su krasili Rennerovu knjigu, a za koje možemo tvrditi i da su naknadno od strane vlasti “poboljšani” ili “nadopunjeni” (uglavnom podaci, statistike, precizniji povijesni pregledi), kod Borojevićevog putopisa već postoje. Kvalitetna je

habsburška vojnička naobrazba Svetozara Borojevića osposobila da kao časnik radi vrlo utemeljene opservacije koje obuhvaćaju široku društvenu, povijesnu, ekonomsku, kulturnu, političku ili neku drugu perspektivu. Upravo je cilj vojne edukacije, kako je to sada već prilično davno definirao povjesničar István Deák, stvoriti časnike koji će “Monarhiju stabilizirati iznutra”.⁴ Borojević svojim vodičem nastoji postići upravo to u odnosu na (još uvijek) novookupirani teritorij. Sudjelovao je u vojnim operacijama u listopadu 1878. godine i neko vrijeme ostao u Bosni i Hercegovini (do 1881., kako pretpostavlja Drago Roksandić u predgovoru). Već sam izbor željeznice kao ishodišne točke putovanja jasno šalje poruku o tome kako se austrougarska politika u tehnološkom smislu odrazila na zemlju. Osim toga, takav izbor nastoji u samom korijenu proturječiti slici o Bosni kao o zaostaloj, siromašnoj i dalekoj zemlji, koja je bila učestala. No Borojević ide i nekoliko koraka dalje. Kada piše o

⁴ István Deák, *Beyond Nationalism. A Social & Political History of the Habsburg Officer Corps 1848–1918*, (New York / Oxford: Oxford University Press, 1990).

povijesti, oprezno izbjegava precizirati kontroverze, poput vojnih akcija princa Eugena Savojskog; kada govori o zemlji u njegovo vrijeme, kao promatrač ne propušta zamjetiti da muslimansko i kršćansko stanovništvo žive nesmetano jedni pored drugih. Kada pak donosi podatke o stanovnicima, svjesno želi poduprijeti austrougarsku politiku repopulacije stanovništva. Njegovi opisi zemlje moraju se u tom smislu promatrati i kroz intenciju vlasti da vrati između 100.000 i 200.000 katoličkih izbjeglica (iz 1875.) u Hercegovinu, ali i da se u Bosnu nastane “strani kolonisti” koji će biti uključeni u inicijative administracije da zemlju “europeiziraju” koje su išle paralelno s gledištima drugih europskih sila, prije svega Velike Britanije, da se “osmanski teret” treba iz Bosne istisnuti što prije.

Borojevićev vodič opremljen je različitim krupnim i sitnim podacima. Čitatelju pruža već na samom početku, u sklopu “uputa putnicima”, tablične željezničke rute, zatim popise okružnih službi, brojke o stanovništvu pojedinih okruga pa sve do podataka o udaljenosti i trajanju vožnje od jedne

do druge destinacije. Kada piše o Sarajevu, nabraja tarife fijakera, hotelskog omnibusa ili tramvaja (na relaciji kolodvor – grad), hotele, pivnice, kavane, gostionice, kupališta, knjižare, mjenjačnice, poštanske i telegrafske urede i sl. Zanimljivo je kako Borojević kombinira praktične naputke, primjere što sve treba ponijeti na put ili kako se u zemlji (i uz pomoć čega – navodeći pritom poznati priručnik Ivana Filipovića, *Kroatisch (Serbisch)-Deutsches Conversations-Buch*) sporazumijevati lakše s osobno odabranim dojmovima i utiscima. S jednakom umješnošću Borojević kombinira i prikaze zemlje “odozgo”, potkrijepljene podacima i statistikama, s prikazima

zemlje “odozdo” – komentirajući određene ustaljene percepcije stanovnika Bosne (npr. raširenost alkoholizma, karakterologiju ljudi, financijsko stanje itd.). Vojnička preciznost i sažetost kojom je tekst strukturiran pomažu da je forma vodiča posve opravdana, iako ne u smislu tada već standardiziranih i proširenih *Baedeker* vodiča koji su početkom 1890-ih godina u novim izdanjima obuhvaćali i Bosnu i Hercegovinu. No, to ne znači da je Borojević napisao suhoparni vodič, već naprotiv – svoje emocije prema zemlji ne krije. U samom uvodniku već Borojević zato poručuje: “Bosna zaslužuje da se njome putuje!”

Filip Šimetin Šegvić